

Jaalan pyöveli ja sisällissodan väkivallasta käyty keskustelu

Yksi valkoisen terrorin kuuluisimmista hahmoista on luutnantti Sulo Nykänen, joka sai Jaalan pyövelin pilkkanimen sisällissodan jälkeen. Nykänen johti Jaalan lentävää komppaniaa, joka syyllistyi poikkeuksellisen laajamittaiseen ja silmittömään väkivaltaan vuonna 1918. Useat historioitsijat ovat selittäneet Jaalan tapahtumia Nykäsen avulla. Näiden teorioiden perusajatuksena on ollut se, että Nykäsen teot ja väkivaltaa ihannoivat kirjoitukset ovat merkki järkkyneestä mielestä. Tässä artikkelissa käsitellään sitä, kuka salaperäinen Sulo Nykänen oli ja mitä Jaalassa tapahtui sisällissodan aikana.

Vaikka Jaalan väkivaltaisuuksia on kuvailtu monissa tutkimuksissa, Nykäsen syntyperä ja elämänvaiheet ovat aikaisemmin jääneet selvittämättä.¹ Tästä huolimatta monet historioitsijat ovat uskoneet Jaalan väkivaltaisuuksien johtuneen nimenomaan Sulo Nykäsen persoonasta ja menneisyydestä. Eri tutkimuksissa Jaalan lentävien päällikkö on esitetty arvoituksellisenä seikkailijana ja murhamiehenä, jonka on arveltu kärsineen vähintäänkin lievästä mielenterveyden ongelmista.² Tätä käsitystä eivät ole horjuttaneet edes uudet teoriat, jotka ovat korostaneet, ettei sisällissodan väkivaltaa voida selittää pelkästään poikkeusyksilöillä ja aikaisemman väkivallan synnyttämällä kostoreaktioilla.

Jaakko Paavolaisen klassisen sisällissotateorian mukaan punaisen ja valkoisen terrorin välillä oli selkeä yhteys, jossa punainen terrori edelsi valkoista väkivaltaa. Paavolaisen näkemys kostonkierteestä on osuva, mutta se ei selitä sitä, miksi väkivaltaa ilmeni myös sellaisilla alueilla,

joissa punaista terroria oli vähän tai ei ollenkaan. Paavolaisen vastaus ongelmaan olivat terroriin sairastuneet poikkeusyksilöt, jotka ulottivat väkivallan punaiselta terrorilta säästyneille alueille. Jaala oli erinomainen esimerkkitapaus Paavolaiselle, sillä pitäjässä kuoli eri arvioiden mukaan 3–5 henkilöä punaisen ja 53–70 valkoisen terrorin uhrina. Väkilukuun suhteutettuna Jaala oli valkoisen terrorin synkimpiä alueita, joka sijoittui Paavolaisen kokoamalla listalla 12. pahimmaksi teloituspaiakkunnaksi. Paavolainen selitti pohjoiskymenlaaksoalaisen pitäjän tapahtumat poikkeusyksilö Sulo Nykäsen avulla. Hän uskoi Nykäsen olleen maailmansodan ”suurilla sotanäyttämöillä mielentasapainonsa menettänyt ihminen”, ”lilliputti-Hitler”, jota ilman Jaalan tapahtumat olisi voitu välttää.³

1. Katso esimerkiksi: Mirko Harjula (2006) *Suomalaiset Venäjän sisällissodassa 1917–1922*, Helsinki: SKS, 243, 294–295; Tuomas Hoppu (2009) 'Bödlarna i närbild', *Historisk Tidskrift* 1/2009, 105; Jukka Nevakivi (1970) *Muurmannin legioona. Suomalaiset ja liittoutuneiden interventio Pohjois-Venäjälle 1918–1919*, Helsinki: Tammi, 124–127; Jaakko Paavolainen (1967) *Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918. Valkoinen terrori II*, Helsinki: Tammi, 174, 262–267; Aapo Roselius (2007) *Teloittajien jäljillä. Valkoisten väkivalta Suomen sisällissodassa*, Helsinki: Tammi, 87–88, 249, 271–272; Esko Salminen (2004) *Jaalan historia. Vesikansan vaiheet muinaisista ajoista 2000-luvulle*, Jaala: Jaalan kunta, 247; Marko Tikka (2009) 'Punainen ja valkoinen terrori', teoksessa Pertti Haapala & Tuomas Hoppu (toim.) *Sisällissodan pikkujättiläinen*, Helsinki: WSOY, 230–231; Marko Tikka (2006) *Terrorin aika. Suomen levottomat vuodet 1917–1921*, Helsinki: Ajatus, 78, 147, 152; Mirja Turunen (2005) *Veripellot. Sisällissodan surmatyöt Pohjois-Kymenlaaksossa 1918*, Jyväskylä: Atena, 258–260.

2. Tämä artikkeli perustuu kirjoittajan opinnäytetyöhön: Aleksi Mainio (2007) *Jaalan pyöveli ja bolshevismien vastainen sota. Sulo Nykäsen elämä 1918–1924*, pro gradu, Helsingin yliopisto: Suomen historia.

3. Sirkka Arosalo (1994) *Poliittisen väkivallan yhteiskunnallisista edellytyksistä. Punainen ja valkoinen väkivalta Suomessa vuonna 1918*, Tampere: Tampereen yliopisto, 36–37; Paavolainen (1967) 109–110, 174, 262–268; Marko Tikka (2004) *Kenttäoikeudet. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*, Helsinki: SKS, 45; Turunen (2005) 256–257, 294–295; Heikki Ylikangas (2005) 'Sotilaallinen ja poliittinen puhdistus', *Historiallinen Aikakauskirja* 103, 115.

Paavolaisen esitys Jaalan tapahtumista on uraauurtava ja edelleen ajankohtainen, mutta samalla se sisältää heikkouksia. Suurin heikkous on ehkä se, että tulkinta perustuu lähes pelkästään Sulo Nykäsen ja hänen esikuntansa tuottamiin papereihin, jotka ovat nykyisin Kansallisarkistossa. Tämän kokonaisuuden kiistaton helmi on Sulo Nykäsen kirjoittama avomielinen raportti, jossa hän kuvaa toimintaansa Jaalan lentävien päällikkönä. 29-sivuinen kirjoitus on laadittu pari kuukautta sisällissodan jälkeen. Vaikka tarkkaa motiivia tekstin kirjoittamiseen voidaan vain arvailla, vaikuttaa todennäköiseltä, ettei raporttia tarkoitettu julkaistavaksi ainakaan välittömästi sodan jälkeen. Yksi syy selostuksen kirjoittamiseen voisi olla se, että Nykänen tahtoi tallentaa osastonsa historian paperille, koska piti Jaalan tapahtumia ja samalla omaa toimintaansa historiallisesti merkittävänä asiana.

Nykäsen raportti antaa vaikutelman, ettei 23-vuotias kirjoittaja kokenut väkivaltaa ongelmana vaan oli hyvin ylpeä teoistaan. Raportista piirtyy kuva omavaltaisesta ja hurmoshenkisestä vapaustaistelijasta, joka käy omaa taisteluaan ”villejä punikki-indiaaneja” vastaan tumman tai vaian salamoidessa taustalla. Kansallisarkiston kokoelmassa on myös toinen dokumentti, jota voidaan pitää poikkeuksellisenä. Kyseessä on lista, johon on koottu nimet pitäjän 189 vapaaehtoisesta punakaartilaisesta, joista 70 on merkitty ammuttaviksi.⁴

Paavolainen joutui tulkitsemaan Jaalan lentävien sotaeforiaa pursuavia papereita ilman kunnollisia taustatietoja Nykäsestä tai hänen aiemmasta elämästään. Paavolaisella ei myöskään ollut käsitystä, mitä Sulo Nykäselä tapahtui sisällissodan jälkeen. Tiivistäen voisi sanoa, että Paavolainen rakensi tulkintansa Jaalan tapahtumista poikkeusyksilön varaan tietämättä tästä yksilöstä juuri mitään.⁵ Paavolaisen puolustukseksi täytyy kuitenkin sanoa se, ettei edes Jaalassa tiedetty tai tahdottu muistaa, kuka Sulo Nykänen oikeastaan oli. Vaatimattoman henkilökuvan ongelmallisuus näkyy esimerkiksi siinä,

minkälaisen arvon Paavolainen antoi Nykäsen kirjoittamalle Jaala-raportille. Paavolainen käsitteli tekstiä historiallisena dokumenttina, jonka hän uskoi käsittelevän Jaalan todellisia tapahtumia, vaikkei pitänyt kukaan raportin kirjoittajaa normaalina ”sanan vaativimmassa mielessä”.⁶

Nykäsen raportin tulkitseminen ei ole yksiselitteistä: jos kirjoituksen kuvaamia tapahtumia verrataan muihin lähteisiin, vaikuttaa siltä, että tekstissä vuorottelevat fakta ja fiktio. Saattaakin olla, etteivät Nykäsen kirjoitukset todista niinkään mielisairaudesta, vaan ovat ennemminkin aikakaudelle tyypillistä sotaa ja väkivaltaa romantisoivaa kirjallisuutta.⁷ Samantapaista vahvan asenteellista ja usein poikakirjatyylistä tekstiä kirjoitettiin ja julkaistiin runsaasti sodan jälkeen. Onkin mahdollista, että Paavolainen oli aikoinaan väärässä otaksuessaan ylevätyylisten väkivaltakuvausten todistavan sairaasta mielestä.⁸ Olipa asian laita miten tahansa, ainakin se on selvää, ettei kuvaa Nykäsen luonteesta ja Jaalan tapahtumista voida muodostaa pelkästään Nykäsen kirjoitusten perusteella. Tässä kohdassa aiempaa tutkimusta yleensäkin kiusaava ongelma paljastuu konkreettisesti: vaikka Nykäsestä on tiedetty hyvin vähän, hänen avullaan on tehty hyvin pitkälle meneviä arvioita Jaalan väkivaltaisuuksista.

4. Kansallisarkisto (KA), vapaussodan arkisto 214b (VA), paikallisten suojeluskuntien arkistoja (PSA), Jaala, Nykäsen kirjoittama raportti, joka on päivätty 3.8.1918; KA, VA 214b, PSA, Jaala, luettelo Jaalan vapaaehtoisista punakaartilaisista.

5. Paavolainen (1967) 262–268; Turunen (2005) 286.

6. Paavolainen (1967) 110, 262–268.

7. Ilmari Kiannon kirjoitukset ovat ehkä kuuluisin esimerkki tästä armottomasta, verenvuodatusta ihannoivasta tyylistä. Katso esimerkiksi: Ilmari Kianto (1918) *Suomi Suureksi – Viena vapaaksi: sotakesän näkemyksiä*, Hämeenlinna: Karisto; Ilmari Kianto (1928) *Elämän ja kuoleman kentältä. Sotarunoilija Aarni Suursalon vaikutelma vapaussodasta*, Helsinki: Otava; Paavolainen (1967) 374–377.

8. Paavolainen (1967) 262–263.

Väitöskirjassaan Marko Tikka hylkää Paavolaisen yleisen väkivaltamallin. Tikka ei selitä sisällissodan terroriaaltoa syy-seuraus-suhteen avulla, vaan hän korostaa väkivallan rationaalista luonnetta. Kenttäoikeuksia tutkineen Tikan mukaan terroria ei voi selittää vain punaisen tai valkoisen armeijan tunnereaktioilla. Väkivalta johtui sodankäynnin perusluonteesta ja logiikasta ollen erottamaton ja väistämätön osa molempien puolien sodankäyntiä. Väkivalta ja terrori kuuluivat elimellisesti kummankin puolen sodankäyntiin, sillä ne olivat väline, jonka avulla sota pyrittiin voittamaan.⁹ Toisaalta myös Tikka tarvitsee hulluutta ja poikkeusyksilöitä teorian sa tueksi. Hän kuitenkin painottaa, että kokonaisuuden kannalta mielivalta ja sattumanvarainen väkivalta olivat marginaalisia ilmiöitä verrattuna siihen, mikä merkitys niille on jälkikäteen annettu.¹⁰ Hän myös sivuaa Jaalan tapahtumia vuonna 2006 ilmestyneessä *Terrorin aika* -teoksessaan päätyen oletukseen, että Jaalan lentävät oli ”tyypillinen vallattua aluetta puhdistanut sotilaspoliisiosasto”, jonka toimintaan olisi voitu puuttua, jos se olisi koettu tarpeelliseksi.¹¹

Paavolaisen ja Tikan ohella myös Mirja Turunen on tutkinut Jaalan tapahtumia vuonna 2005 ilmestyneessä väitöskirjassaan, joka käsittelee Kouvolan ja sen lähialueiden väkivaltaisuuksia sisällissodassa. Teoksessa Turunen päätyy – Paavolaisen vanavedessä – näkemykseen, että Jaalan valkoisesta terrorista oli vastuussa poikkeusyksilö Sulo Nykänen. Turunen kuitenkin korostaa Tikan tavoin, että Nykänen oli osa armeijan rationaalista väkivaltakoneistoa – käyttökelppoinen pyöveli ja sodan jälkeen sylkykuppi. Nykäsen toimintaan olisi voitu puuttua, jos se olisi koettu tarpeelliseksi.¹² Yksinkertaistaen voidaan sanoa, että Nykänen edustaa sekä Turuselle että Tikalle taktiikkaa, jolla sotaa käytiin. Turusen ja Tikan mukaan tässä taktiikassa jopa mielipuolet tai patologiset tappajat olivat hyviä välineitä.¹³ Vaikka myöskään Turunen ei tiedä Nykäsen taustasta juuri mitään, hän uskaltautuu arvaamaan tämän kärsineen narsistisesta persoonal-

Luutnantti Sulo Nykänen Jaalassa vuonna 1918. Ester Taarnan kokoelma.

9. Tikka (2004) 21, 108, 112–113, 211–213, 382; Turunen (2005) 294–295; Ylikangas (2005) 115.

10. Tikka (2004) 290; Ylikangas (2005) 115–116. Heikki Ylikangas taas on kritisoinut Tikan näkemystä muun muassa siitä, että Tikka tekee liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä sisällissodan väkivallasta kenttäoikeuksien ja niiden toiminnasta säilyneiden lähteiden pohjalta.

11. Tikka (2006) 77–79, 147, 152.

12. Turunen (2005) 255–260. Katso myös: Tikka (2006) 78, 147. Tikka epäilee Nykäsen lukeutuneen terroriin sairastuneisiin henkilöihin. Hänen mukaansa kokonaan eri asia on kuitenkin se, ”missä määrin sodan jälkimaine, huhupuheet ja todellisten vastuullisten vaikeneminen tarkoituksellisesti muokkasivat” muutamista tunnetuista teloittajista tällaista kuvaa.

13. Tikka (2006) 78, 147, 152; Turunen (2005) 255–260.

lisuushäiriöstä. Turusen käsitys perustuu pitkälti Jaala-raporttiin, josta hänelle on syntynyt kuvan kirjoittajasta ”äärimmäisen tunnekyllänä ihmisenä”, joka ”ei kyennyt millään tavoin asettumaan toisen asemaan”. Turusen mielestä Nykänen on myös ”korostuneen itsekkeinen” ja taitava manipuloimaan.¹⁴

Sulo Nykäsen mielenterveys on kiinnostava teema, koska toisinaan hulluuteen vedotaan juuri silloin, kun tapahtunutta ei kyetä ymmärtämään. Julman väkivallan selittäminen mielenterveysongelmilla voikin olla itsesuojelureaktio, jonka avulla käsittämätön ilmiö sivuutetaan määrittelemällä se hulluuden piiriin kuuluvaksi. Tällä tavoin väkivallasta tehdään helpommin käsitettävää ja ennustettavaa, vaikka väkivallan taustalla olisivat aivan muut syyt. Esimerkiksi psykoanalytikko Erich Fromm on korostanut sitä ilmeistä tosiasiaa, että myös tavalliset ihmiset voivat syyllistyä irrationaaliseen väkivaltaan. Hänen mukaansa ihminen voi vapautua aggressiivisuutta pidättelevistä sovinnaisista estoista esimerkiksi puolustautuessaan uhkaa vastaan. Tällä tavoin puolustautuminen voi toimia väylänä tuhoavaan aggressioon, jossa julmuuden on helpompi päästä esiin. Tästä saattaa jopa syntyä ketjureaktio, jossa tuhoamishalu kasvaa niin voimakkaaksi, että tuloksena on yksilön tai varsinkin ryhmän hurmostila.¹⁵

Myös Juha Siltala on painottanut tunnereaktioita yhtenä väkivaltaa selittävänä tekijänä. Hän toteaa, että ”tutkijoiden on yleensäkin ollut työllästä tunnistaa irrationaalista tuhoavuutta henkilöissä, jotka normaalioloissa ovat ajaneet asiaansa rationaalisesti”.¹⁶ Hänen mukaansa uhkaava tilanne voi synnyttää sovinnollisissakin henkilöissä alkeellisia ja väkivaltaisia selviytymistapoja.¹⁷ Samantapaisia ajatuksia voi löytää myös monista viime vuosina ilmestyneistä kansainvälisistä tutkimuksista. Niissä on korostettu esimerkiksi sitä, etteivät pahimmatkaan massamurhien ja terroritekojen suorittajat yleensä ole poikkeusyksilöitä vaan tavallisia ihmisiä. Erilaisista joukkotuhontaa on siis mahdollista selittää

myös ihmisen perusluonteella ja siihen kiinteästi liittyvällä väkivaltaisuuudella. Nämä Primo Levin, Christopher Browningin, Harald Welzerin ja monien muiden ajatukset ovat avanneet uusia näkymiä myös Suomen sisällissodan väkivaltaan.¹⁸

Esimerkiksi Aapo Roselius painottaa *Teloittajien jäljillä* -teoksessa, että valkoisen terrorin toimeenpanijoista muodostui ja muodostettiin tietynlainen stereotyyppinen kuva heti taistelujen päätyttyä. Sen seurauksena aikalaiset alkoivat puhua sekopäisistä pyssysankareista, jotka tap-

14. Turunen (2005) 260. Turunen painottaa myös sitä, että monet sisällissodan teloittajista olivat hyvinkin tavallisia ja tasapainoisia ihmisiä.

15. Erich Fromm (1976) *Tuhoava ihminen*, Helsinki: Kirjayhtymä, 332. Vertaa esimerkiksi: Philip G. Zimbardo (2008) *The Lucifer Effect. Understanding How Good People Turn Evil*, New York: Random House.

16. Risto Alapuro (1994) *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1880–1933*, Helsinki: Hanki ja jää, 210–213; Juha Siltala (2009) *Sisällissodan psykohistoria*, Helsinki: Otava, 15–16; Juha Siltala (1993) 'Etninen puhdistus Suomessa 1918', *Historiallinen Aikakauskirja* 91, 221–228. Siltalan mukaan ”sisällissota oli väkivaltainen joukkoregressio, jossa tukahduttavasta tunnelmasta koetettiin vapautua kertakaikkisella riuhkaisella, leikkauksella, puhdistavalla uhrilla”. Paha voitiin sijoittaa minän ulkopuolelle. Toisin sanoen vihollisessa nähty vieraus oli selitys siihen, miksei yhteiskunta ollut moraalisesti täydellinen kokonaisuus. Paha oli muuttunut fyysiseksi ominaisuudeksi, joka voitiin parantaa vain tunteettomasti leikkaamalla. Armo olisi kyseenalaistanut selkeän jaon terveeseen ja sairaaseen.

17. Siltala (1993) 226. Katso tavallisen ihmisen valmiuksista väkivaltaan myös: Hannu Lauerma (2009) *Pahuuden anatomia. Pahuus, hulluus, poikkeavuus*, Helsinki: Edita, 187–192.

18. Katso esimerkiksi: Christopher Browning (1999) *Aivan tavallisia rivimiehiä*, Smedjebacken: Art House; Daniel Chirot & Clark McCauley (2008) *Miksei tapeta niitä kaikkia? Poliittisen joukkomurhan logiikka ja ehkäisy*, Helsinki: Like; Slavenka Drakulic (2005) *Eivät tekisi pahaa kärpäsellekään*, Helsinki: Like; Jonathan Glover (2001) *Humanity. A moral history of the twentieth century*, London: Pimlico; Primo Levi (1982) *Tällainenkö on ihminen*, Jyväskylä: Gummerus. Vertailukohtaa voi etsiä myös muutamista suomalaisista tutkimuksista, jotka käsittelevät tyystin eri aikakausia. Katso esimerkiksi: Kustaa H.J. Vilkkunen (2006) *Paholaisen sota*, Helsinki: Teos.

poivat mielivaltaisesti ja henkilökohtaisen koston kannustamina. Mielipuoliteoria sopi sodan voittajille, sillä se ei tahrannut koko valkoisen armeijan mainetta, vaan ulkoisti puhdistukset pienen, sairaalloisen väkivaltaisen ryhmän oikuksi ja omavaltaiseksi harrastukseksi.¹⁹ Myyttiä ei häirinyt edes se tosiasia, että valtaosa teloituksista oli valkoisen sotakoneiston johtamia ja tavallisten rivimiesten toimeenpanemia. Myös Roselius sivuaa Sulo Nykäsen tapausta toteamalla Nykäsen kuuluneen niihin harvoin henkilöihin, jotka eivät peitelleet puhdistuksen julmia yksityiskohtia. Tällä perusteella Roselius arveleekin Nykäsen kuuluneen valkoisten teloittajien vähemmistöön eli ”hulluihin pyssymiehiin”.²⁰ Roseliuksen tutkimuksessa Nykänen on pieni sivujuonne ja eräänlainen poikkeustapaus, joka vahvistaa yleisen säännön.

Jaalan tapahtumia on siis käsitelty useissa sisällissodan väkivaltaisuuksia käsittelevissä tutkimuksissa. Näissä teoksissa Sulo Nykäsen persoonaa ja mielenterveyttä on käytetty esimerkki-tapauksena, jonka avulla on luotu yleisempiä teorioita sisällissodan väkivallasta. Kaikki tulkinnot Jaalan tapahtumista ovat kuitenkin perustuneet samaan lähdekokonaisuuteen eli Jaalan lentävän osaston papereihin ja erityisesti Nykäsen kirjoittamaan raporttiin. Lähes poikkeuksetta tästä lähdeaineistosta on tehty johtopäätös, ettei Jaalan tapahtumien takana voinut olla täysjärkinen – tai ainakaan henkisesti tasapainoinen – ihminen. Käsitys on ymmärrettävä, muttei välttämättä kovinkaan uskottava selitys väkivallalle, sillä se perustuu puolifiktiviseen kirjoitukseen, jonka tekijästä ei ole aiemmin tiedetty juuri mitään.

Nuoruus ja ihanteet Pietarissa

Sulo Väinö Nykänen syntyi perheensä kuopuksena syyskuun 27. päivänä vuonna 1894 Pietarissa. Samana päivänä päivänvalonsa näki myös Nykäsen kaksoisveli, jonka elämä jäi alle vuorokauden mittaiseksi. Sulo Nykäsen isä, Kaapro (Gabriel) Nykänen, piti Kazanskajakadulla talossa nume-

ro 39 omaa kultasepänhuonetta, joka menestyi erinomaisesti.²¹ Lahjakas kultaseppämestari kuului maailmankuulun Fabérgen kultasepäneliikkeen edustajiin ja alihankkijoihin, joilta tilattiin arvokkaita koriste- ja lahjaesineitä muun muassa keisarilliselle kabinetille.²²

Vauraasta lapsuudesta huolimatta Sulo Nykäsen suonissa virtasi ”veri, joka oli peräisin kansan köyhistä kerroksista”.²³ Sulon isä oli syntynyt Pieksämäellä. Monen muun suomalaisen tavoin hän oli muuttanut ”itäsuomalaisten Amerikkaan”, jossa lahjakasta nuorta oli onnistanut – Kaapro oli päässyt oppipojaksi ja valmistunut lopulta kultaseppämestariksi vuonna 1889. Myös pietarilaisperheen äiti oli taitava käsistään ja piti Nykästen kotona ompelimoa.²⁴ Sulon vanhin veli, Vietti Nykänen, taas opiskeli Viipurissa, Helsingissä ja Saksassa arkkitehdiksi ja insinööriksi.²⁵

19. Roselius (2007) 320–323.

20. Roselius (2007) 87–88; 320–328. Väkivaltaisuuksia on käsitelty myös Esko Salmisen toimittamassa teoksessa Jaalan historia. Siinä sisällissodan tapahtumia esitellään melko runsaasti, eivätkä kaikki kirjan tiedot perustu Paavolaisen tutkimustuloksiin. Paavolaiseen klassiseen väkivaltaselitykseen ei kuitenkaan lisätä paljoakaan uutta, ja valkoinen terrori selitetään lähinnä poikkeusyksilö Nykäsen avulla. Salminen (2004) 234–254.

21. KA, Etsivä Keskuspoliisi-Valtiollinen Poliisi (EK-Valpo), pääosaston kuulustelu pöytäkirja (PKT) 523/1943, Lilja Nykäsen kuulustelupöytäkirja 14.9.–14.10.1943; KA, Pietarin suomalainen seurakunta (PSS), Pyhän Marian seurakunta, mikrofilmi OS 279, luettelo seurakunnan jäsenistä 1911.

22. Ulla Tillander-Gothenhielm (2008) *Fabergé ja hänen suomalaiset mestarinsa*, Helsinki: Tammi, 271–275.

23. Sulo Koski-Nykänen (1932) *Sledy onagrov*, Riga, 15. Sulo Koski oli Nykäsen käyttämä pseudonyymi.

24. KA, PSS, Pyhän Marian seurakunta, mikrofilmi OS 279, luettelo seurakunnan jäsenistä 1911; *Suomen insinööri ja arkkitehteja*, Vietti Nykänen, Vaasa 1948.

25. KA, EK-Valpo, henkilömappi 4360, Vietti Brynolf Nykänen; Eesti riigiarhiiv (ERA), Tallinna, Partearhiiv (PA), henkilömappi 5206, Sulo Nykäsen kuulustelupöytäkirja 30.11.1940. Tallinnassa säilytettävät kuulustelupöytäkirjat syntyivät sen jälkeen, kun Neuvostoliiton turvallisuuselimet olivat pidättäneet Sulo Nykäsen Tallinnassa vuonna 1940. Nykästä kuulusteltiin useita kertoja kolmen kuu-

Kulta- ja hopeaseppämestareilla oli erityis- asema pietarinsuomalaisten yhteisössä: he nauttivat suurta arvostusta ja hoitivat monia suomalaissiirtokunnan luottamustehtäviä. Pietarin käsityöläiset pitivät myös kiinteää yhteyttä vanhaan kotimaahansa, josta useat olivat hankineet kesähuvilan. Nykästen huvila sijaitsi Saimaan rannalla Taipalsaaren Leikkalassa.²⁶ Pietarinsuomalaiset halusivat kasvattaa lapsensa suomalaisiksi ja etsiä aviopuoliset toisten pietarinsuomalaisten joukosta. Kaupungin käsityöläispiireissä oli myös omaksuttu eurooppalaiset porvarisihanteet ja -arvot aikaisemmin ja laajemmin kuin Suomessa.²⁷ Ei ollutkaan ihme, että Suomen puolella kummeksuttiinkin Pietarin käsityöläisten herraskaisia, vanhahtavia tapoja ja vaatteita.

Sivistyneistön jäljittely ei näkynyt ainoastaan ulkoisena koreiluna. Varakkaimpien käsityöläisten lapset kävivät hienoja kouluja, vaikka heidän vanhempiansa kouluvuodet olivat jääneet vähiin.²⁸ Vuonna 1911 annetun rippitodistuksen mukaan Sulo Nykänen osasi lukea ja kirjoittaa sekä tunsikin Katekismuksen.²⁹ Vaikka Nykäsen oppivuodet ovat osin painuneet historian hämärään, vaikuttaa siltä, että hänellä oli jonkinlainen oppikoulutausta. Tähän viittaavat Nykäsen kirjoittamat lukuisat tekstit, jotka osoittavat hänen saaneen opillista sivistystä. Myös muut asiat tu-

kevat oletusta: Nykänen puhui monia kieliä ja hallitsi sivistyneistön käytöstavat.

Kosmopoliittisessa Pietarissa asuvien suomalaisten isänmaallisuus ulottui myös koulu- maailmaan. Erään kultasepän pojan mukaan suomalaisessa yhteiskoulussa ”vallitsi runebergiläinen henki”, ja siellä ”oltiin hyvin kansallishenkisiä”.³⁰ Suomalaista kulttuurielämää seurattiin myös kirjallisuuden ja lehtien välityksellä. Lisäksi esimerkiksi musiikki-iltamissa laulettiin isänmaallisia lauluja ja lausuttiin Runebergiä. Kultasepän tytär Lyidia Tilander muisteli Pietarin aikaa lämmöllä: ”Ihastuksella ja kaipauksella muistelen vieläkin sitä suurta Suomen ihailua, isänmaanrakkautta ja topeliaanista eetillisyyttä, joka kuvastui silloisten pietarinsuomalaisten järjestöjen järjestämissä kulttuuritilaisuuksissa.”³¹

Myös Nykästen perheessä korostettiin yleviä, suomalaiskansallisia arvoja ja hyväksyttiin laitomatkin otteet Suomen autonomian puolustamisessa. Voima-liiton³² aktivisteihin kuulunut Sulon isovelji Vietti Nykänen kertoi myöhemmin, että hänen vanhempansa olivat hyvin innostuneita isänmaallisuudesta, ”joten minä kotonakin sain alati myötätuntoa osakseni isänmaallisissa hankkeissani eikä minua – – koskaan kielletty eikä edes varoitettukaan välttämään mitään rohkeita tekoja – –, joista olisi ehkä voinut

kauden aikana, minkä jälkeen hänet tuomittiin ammuttavaksi. Kuulusteluissa Nykänen kertoi monia elämäänsä liittyneitä yksityiskohtia, vaikka hän selvästikin yritti vältellä sellaisia aiheita, jotka olisivat voineet olla hänen kannaltaan raskauttavia. Kuulustelijat käyttivät Nykäseen klassista kuulustelumetodia, jossa kuulusteltavan annetaan ensin valehdella, minkä jälkeen hänelle näytetään todisteet, jotka osoittavat hänen valehdelleen. Katso Vietti Nykäsestä myös: Kansallisarkiston Sörnäisten toimipiste (SA), pikkukokoelma (PK) 253, Vietti Nykäsen kokoelma.

26. KA, historiallisten seurojen muistitietotoimikunta (HSMT), pietarinsuomalaiset, kansio 20, liikemies Johan Fredrik Vepsäläinen 23.11.1968, 19; Max Engman (2004) *Pietarinsuomalaiset*, Helsinki: WSOY, 255; Pentti Siltanen (1999) *Hopeaa ja säveliä. Pietarinsuomalaisen perheen kronikka*, Helsinki: Otava, 26, 40–44, 94.

27. Siltanen (1999) 65; Ulla Tillander-Godenhielm (1989) 'Pietarin suomalaiset hopeaseppät', teoksessa Tuula Poutasuo (toim.) *Suomalainen hopeataide*, Helsinki: Kirjayhtymä, 29.

28. Engman (2004) 407, 420.

29. KA, PSS, Pyhän Marian seurakunta, mikrofilmi OS 292, luettelo ripille päässeistä 1910. Sulo Nykäsen kotiseurakunta oli luterilainen.

30. KA, HSMT, pietarinsuomalaiset, kansio 20, tarkastaja Väinö Heles 9.11.1968, 5.

31. KA, HSMT, pietarinsuomalaiset, kansio 21, Lyidia Tilander 1968, 4; Siltanen (1999) 40–44.

32. Urheiluseuraksi naamioitu Voima-liitto perustettiin vastustamaan venäläistämispoliittikkaa 1906. Sen jäsenet uskoivat aktiiviseen toimintaan ja sotkeutuivat esimerkiksi aseiden salakuljetukseen. Voima-liiton toiminta kiellettiin jo loppuvuodesta 1906.

olla ikävät seuraukset.³³ Vietti uskoi, että suomalaisten oli noustava vastustamaan Venäjän sortopoliittikkaa. Viipurissa asunut ja opiskellut Vietti toimi esikuvana nuorelle Sulolle, joka sai kuulla eri lähteistä veljensä salahankkeista ja pakenemisesta opiskelijaksi Saksaan.

Tiivistäen voi sanoa, että Sulo Nykänen varttui perheessä, jolle Pietari oli mahdollisuuksien kaupunki. Monet käsityöläiset kuuluivat yhteisönsä hyväosaisiin, joilla oli varaa palkata imettäjiä sekä harrastaa taidetta ja tutustua eksoottisiin ruokiin. Näin kansallisromanttisia ihanteita vaaliva suomalaisyhteisö ja kuohuva metropoli muodostivat kokonaisuuden, jossa nuori Sulo Nykänen rakensi identiteettiään. Pietarinsuomalaisen ihana aika kuitenkin päättyi uuden vuosisadan alkupuolella, kun kaupunki muuttui epävaakaaksi asuinpaikaksi. Levottomuudet, väkivalta ja rikollisuus yleistyivät Pietarissa samaan aikaan, kun venäläistämispoliittikka vaikeutti suomalaisten elämää. Uusi tilanne näkyi käsityöläisten arjessa monella tavalla: esimerkiksi työväkeä pelättiin ja verstaiden ikkunoihin asennettiin kaltereita.³⁴ Vauraimpien käsityöläisten perheillä oli paljon menetettävää, ja tämä epäilemättä vaikutti myös heidän poliittiseen ajatteluunsa.

Jaala sisällissodan kynnyksellä

Nykänen ilmestyi Jaalaan vuoden 1917 alussa, jolloin hän oli 22-vuotias. Venäjän armeija oli aloittanut linnoitustyöt paikkakunnalla, koska se pelkäsi saksalaisten tekevän mairinnousun Suomeen ja hyökkäävän sieltä Pietariin. Työmaa mullisti 3 500 ihmisen maaseutupitäjän elämän tavalla, joka varmasti vaikutti myös kevään 1918 väkivaltaisiin tapahtumiin.³⁵ Levottomuus ja rikollisuus lisääntyivät helpon rahan ja tanssi-iltojen ohella.³⁶ Pietarinsuomalainen nuori mies työskenteli pioneeriosaston kirjurina sekä vallityömaan alipäällikkönä ja piiskurina syksyyn 1917 saakka.³⁷ Lienee todennäköistä, että Nykänen oli sotilasarvoltaan vähintään aliupseeri, koska hän oli käynyt kouluja. Teoriassa sekin on mahdollista, joskaan ei kovin todennäköistä, että Nykäsestä oli tehty sota-ajan upseeri. Nykäsen todellisesta sotilasarvosta ei ole varmuutta, mutta se tiedetään, että hän esiintyi luutnanttina Suomen sisällissodassa ja sen jälkimainin-geissa.³⁸

Vuoden 1918 alussa Jaalassa elettiin yhä merkittävämpää aikaa. Kirkkoherran mukaan tunnettiin, että ”jotain salaperäistä oli ilmassa, waan kapinahankkeista eivät tienneet kuin mahdolli-

33. KA, Eino I. Parmasen kokoelma, XXVI, Voima-liitto, Vietti Nykäsen kertomus 10.6. 1940, 1.

34. Kansalliskirjasto (KK), Toivo ja Alma Kuulan kokoelma, Alma Kuulan päiväkirja 2.9.1906; Siltanen (1999) 56, 92; Herbert Tillander (1980) ”Toiminimi Tillander vuosien saatossa”, teoksessa *Carl Fabergé ja hänen aikalaisensa*, Helsinki: Tillander, 68.

35. Salminen (2004) 199–201, 209, 211, 234–236; Antti Seppä (1992) *Tapahtumia Jaalassa itsenäisyyden koittaessa*, Kuusankoski, 3. Jaalaa pidettiin syrjäseutuna 1900-luvun alkupuolella, koska huonot tieyhteydet ja laajat vesistöt vaikeuttivat liikkumista alueella. Toisaalta lähistöllä sijaitivat Heinolan ja Lahden kaupungit sekä Woikkaan ja Kymin tehdasalueet. Pietarin rata halkoi naapurissa sijaitsevaa litin pitäjää. Junat toivat ihmisiä ja lehtiä Kausalan asemalle, josta ne kulkeutuivat nopeasti Jaalan kirkonkylään. Jaalassa sijaitivat myös Verlan puuhiokeja pahvitehdas sekä Siikakosken saha. Asutus keskittyi pitäjän eteläosiin, ja väkimäärä kohosi 3 500 ihmiseen, joista yli kaksi kolmasosaa sai elantonsa maa- ja metsä-

taloudesta. Jaalassa oli monia suurtiloja ja satoja torppia. Teollisuustyöväestöä oli yli 400 henkeä, ja sekatyömieheksi luokiteltiin 150 jaalalaista. Varallisuus oli keskittynyt harvoille, ja sosiaaliset jännitteet näkyivät muun muassa siinä, että kirkonkylään ja kyliin oli perustettu useita työväenyhdistyksiä.

36. SA, PK 869:6, vapaussotamuistelmia, Antti Lemmin-käinen 1936, 1; SA, vapaussodan historian komitea (VHK) C III 5, papiston kertomukset, Jaala, Kustaa Palmunen 30.4.1919, 102–103; SA, VHK C III 8, nimismiesten kertomukset, Jaala, Arvo Hämäläinen 5.2.1919, 190; Salminen (2004) 232–233; Seppä (1992) 5–8.

37. SA, T 15834-5/02, vapaussotamuistelmia, Jaala, Juho Poteri 1938, 2; Työväen arkisto (TA), Työväen muistitietotoimikunta (TMT) 166:495/2, muistitietokokoelma, Yrjö Tuominen 1968, 1; TA, TMT 175:566/1, muistitietokokoelma, Tauno Salo 1968, 25.

38. Tuomas Hoppu (2005) *Historian unohtamat. Suomalaiset vapaaehtoiset Venäjän armeijassa I. maailmansodassa 1914-1918*, Bibliotheca historica 100, Helsinki: SKS, 316;

sesti sosialistien johtomiehet”. Ensimmäinen kiistaton merkki sisällissodan alkamisesta oli punakaarti, joka saapui Jaalan kirkonkylään aseistettuna helmikuun 14. päivänä. Sotajoukko koostui noin 40 jaalalaisesta, jotka valtasivat julkiset paikat. Jaalan nimismiehen mukaan punakaarti ei syylistynyt murhiin ”suuremmassa määrin”. Saatiin kuitenkin ”nähdä, minkä hengen lapsia he ovat”, kirkkoherra Kustaa Palmunen toteaa ja kertoo kaartin tekemistä ”ryöstöistä”, jotka jatkuivat ”päivä päivältä niin kauan kuin punaiset paikkakunnalla isännöivät”.³⁹

Jaala kuului Savon rintamaan, joka oli pitkään sivuroolissa sisällissodassa. Rintamalinja jakautui pieniin lohkoihin, joiden tuntumassa käytiin ase- ja sissisotaa lähes kolmen kuukauden ajan. Punaisen ja valkoisen Suomen rajaviiva hahmoteltiin Jaalan kirkonkylän pohjoispuolelle.⁴⁰ Ensimmäiset jaalalaiset siirtyivät valkoisten puolelle samana päivänä, kun punakaarti marssi Jaalan kirkonkylään. Myöhemmin pitäjämästä pakeni lisää paikallisia, joille rintamalinjan ylittäminen oli yleensä helppoa. Esimerkiksi Juho Poteri naamioi pakonsa sonnanajoksi.⁴¹

Jaalan lentävä osasto

Itä-Suomen alueella toimi monia lentäviä osastoja, joilla oli paikallista merkitystä. Niiden avulla kylvettiin kauhua sekä ulotettiin terroriteot

vastustajan selustaan ja sydänmaille.⁴² Jaalan ja Heinolan metsissä liikkui Puumalan lentävä osasto, jonka tiedustelu- ja terrorimatkat ulottuivat aina Jaalan keskiosiin saakka.⁴³ Sulo Nykänen saapui maaliskuun 1. päivänä Heinolan rintamalle, jossa hän toimi Puumalan lentävien päällikön, Erkki Osmonsalon, adjutanttina. Hän väitti valkoisille päätyneensä venäläisen joukko-osastonsa matkassa Jaalasta Romanian rintamalle Ordi-Kregliin, josta oli paennut upseerin asussa helmikuun 4. päivänä.⁴⁴ Olipa totuus Nykäsen matkasta valkoisten puolelle mikä tahansa, vaikuttaa siltä, että Nykänen jäi eristyksiin punaiseen Etelä-Suomeen sisällissodan alkaessa. Samalla tavalla kävi muun muassa Vietti Nykäselle, joka oli mukana perustamassa Viipurin salaista suojeluskuntaa.⁴⁵

Valkoisten puolella Nykänen tutustui terrori- ja sissisotaan sekä tapasi Jaalasta paenneita ihmisiä Puumalan lentävien tiedusteluretkillä. Nykänen ei varsinaisesti perustanut Jaalan lentäviä, mutta hän onnistui kokoamaan lentävät Paason kartanoon, jossa osastolle päätettiin hankkia virallinen asema. Tässä tarkoituksessa kolmehenkkinen lähetystö passitettiin Mikkeliin tapamaan sotilaspiirin päällikköä, eversti Gustaf Aminoffia.⁴⁶ Lähetystö saapui Mikkeliin juuri oi-

Tuomas Hoppu (2006) 'Lojaalisuus Venäjää kohtaan ensimmäisen maailmansodan aikana', *Historiallinen Aikakauskirja* 104, 63; Hoppu arvioi, että Nykäsen upseerin arvo oli vain mielikuvituksen tuote. Katso: Hoppu (2009) 105.

39. SA, VHK C III 5, papiston kertomukset, Jaala, Kustaa Palmunen 30.4.1919, 104–105; SA, VHK C III 8, nimismiesten kertomukset, Jaala, Arvo Hämäläinen 5.2.1919, 190–193; SA, T 15834-5/02, vapaussotamuistelmia, Jaala, Juho Poteri 1938, 1.

40. Salminen (2004) 237; Veikko Talvi (1984) *Kouvolan historia. 1880-luvulta talvisodan syttymiseen* II, Kouvola: Kouvolan kaupunki, 312, 308.

41. SA, VHK C III 15, suojeluskuntien kertomuksia, Jaala 12.6.1920, lyhyt selostus; SA, PK 869:6, vapaussotamuistelmia, Antti Lemminkäinen 1936, 1–2; SA, PK 869:2, vapaussotamuistelmia, Mikko Hämäläinen 1936, 1–6.

42. Paavolainen (1967) 109; Tikka (2006) 77, 141–142.

43. Erkki Osmonsalo (1919) 'Partioretkiä Savon rintamalla', teoksessa K.I. Karttunen (toim.) *Puolesta Savon ja syntymämaan*, Mikkeli, 16–26; SA, T 15834-5/02, vapaussotamuistelmia, Jaala, Matti ja Väinö Nieminen 1938, 2.

44. Paavolainen (1967) 262. Sulo Nykäsen matkasta valkoisten puolelle on myös toinen versio, jonka hän itse kertoi 1930-luvulla kirjoittamassaan kirjassa. Sen mukaan Nykänen jäi erityksiin punaiseen Suomeen, jossa hän liittyi punaisten armeijaan päästäkseen lähemmäs rintamaa ja sitä kautta valkoisten puolelle. Koski-Nykänen (1932) 13.

45. SA, PK 105, Vietti Brynolf Nykäsen arkisto, Vietti Nykäsen selvitys Viipurin salaisen suojeluskunnan toiminnasta, 1–7. Katso Nykäsen matkasta valkoisten rintamalle myös: ERA, PA, henkilömappi 5206, Sulo Nykäsen kuulustelupöytäkirja 4.12.1940, 27.

46. KA, VA 214b, PSA, Jaala, Sulo Nykäsen kirjoittama raportti 3.8.1918, 1–3. Katso lentävien osastojen roolista sodankäynnissä: Tikka (2006) 75–81, 141–146.

kealla hetkellä, sillä uusia lentäviä osastoja oltiin juuri kokoamassa ja lähettämässä Etelä-Suomeen, joka haluttiin puhdistaa punakaarteista. Näin Jaalan lentävät liitettiin osaksi valkoisten sotastrategiaa ja väkivaltakoneistoa, jonka avulla valloitetut alueet otettiin haltuun ja rauhoitettiin. Etelä-Savon rykmentin komentaja, eversti Paul Londén lähetti Nykäselle määräyksen toimia lentävien päällikkönä. Luutnantti Nykänen raportoi toimistaan Londénille sekä sai tältä ja koko sotilaspiirin johdolta määräyksiä.⁴⁷

Vähitellen Nykäsen ja hänen viisihenksen esikuntansa organisoima osasto kasvoi kompanian vahvuiseksi. Se siirtyi Jaalan hajanaiselle rintamalle, jossa lentävien tuli harjoittaa tiedustelua ja puhdistaa aluetta punaisista. Yli 150-päinen komppania jaettiin kolmeksi joukkueeksi, jotka jakautuivat viiteen 10-henkiseen ryhmään. Huhtikuun 15. päivänä Jaalan lentävät joutuivat ensimmäiseen taisteluunsa luutnantti Nykäsen johdolla. Kaksi ja puoli tuntia kestäneen kamppailun jälkeen lentävät saivat sotasaaaliiksi neljä hevosta ja kuusi vankia, joiden kanssa osasto majoittui Rihun kartanoon.⁴⁸ Huhtikuun 20. päivänä Nykänen mainitsee lyöneensä pienen sotajoukon, joka oli ryöstämässä Heiskalan kylää. Luutnantti sanoo ”puhdistaneensa” kylän ja jättäneensä sinne miehiä vahtiin. Toisessa yhteydessä Nykänen kehuu erästä lentävien sotilasta ja mainitsee hänen olleen esikuva myös muille: ”Hän ei uskonut, että punikki kuolee kivääristä”, vaan veti puukkonsa tupesta ja sysäsi sen vihollisensa sydämeen hymähtäen ”kyll et piru enää rosvo”.⁴⁹

Sillä välin kun Nykäsen komppania kävi liikaista sotaansa metsäisillä rajamailla, punakaartilaisten asema heikkeni päivä päivältä. Punaiset olivat jääneet mottiin Kymenlaakson alueella. Tässä tilanteessa lentävät saivat määräyksen hyökätä nopeasti syvemmälle Jaalan alueelle, koska pakenevien kaartilaisten pelättiin ryhtyvän ”hirmutekoihin”. Huhtikuun 29. päivänä lentävät miehittivät Uimilan kylän, jossa Nykänen puhdisti torppia ”roistoista”: ”Puhdistaes-

sani Uimilan kylää ampuivat pojat kaikki ne punikit, jotka huomattuaan punaisten armeijan lähestyvän tappiotaan repivät pois punaiset nauhat hatuistaan ja käsivarsistaan ja yrittivät kaikin mokomin – – pujahtaa linjamme läpi – –.”⁵⁰ Nykänen kuvailee erään vanhan naisen teloitusta: ” – – Kiiruhdin itse juhlatilaisuuteen ja silmäilin tarkasti akan ryppyisiä kasvoja. – – Minä annoin merkin ryhmäpäällikölle – – saadakseni tutkia tuon tuomitun läpituonkevaa katsetta, jossa ilmeni sellainen vihan ja kiukun ilme jommoista ei voi kuvitella muussa kuin itse pyövelin perkeleellisessä katseessa. – – En voinut katsella tuota saastutettua naista enempää ja annoin merkin miehille – –. Minun pois lähdettyäni ampumispaikalta syöksyivät miehet ruumiin päälle – – ja työnsivät kiiltävät puukkonsa akan ruumiiseen, jo ennestään pulppusi höyryävä veri.”⁵¹

Puhdistus

Huhtikuun 30. päivänä Nykänen saapui Jaalan kirkonkylään, josta lähes kaikki punakaartilaiset olivat poistuneet edellisenä yönä. Nykäsen mukaan rääkätyt ihmiset olivat hämmästyksestä ja onnesta kuin puusta pudonneita. Hän kertoo kii-

47. KA, VA 214b, PSA, Jaala, Sulo Nykänen 3.8.1918, 1–3, 19, 26; KA, VA 214b, paikallisten suojeluskuntien arkistot, Jaala, Mikkelistä lähetetty eversti Öhrnflyktin (Tunzelmann von Adlerflug) määräys 26.4.1918; KA, VA 214b, PSA, Jaala, määräys lentävien perustamisesta 14.4.1918; vertaa myös: SA, T 15834-5/02, vapaussotamuistelmia, Jaala, Matti ja Väinö Nieminen 1938, 3.

48. KA, VA 214b, PSA, Jaala, eversti Londénin käsky 14.4.1918; SA, PK 869:2, vapaussotamuistelmia, Mikko Hämäläinen 1936, 3; KA, VA 214b, PSA, Jaala, Sulo Nykänen 3.8.1918, 3–5; SA, VA 214b, PSA, Jaala, Nykäsen viesti 15.4.1918.

49. KA, VA 214b, PSA, Jaala, Sulo Nykänen 3.8.1918, 6–12. 50. KA, VA 214b, PSA, Jaala, eversti Öhrnflyktin (Tunzelmann von Adlerflug) määräys 26.4.1918; KA, VA 214b, PSA, Jaala, Sulo Nykänen 3.8.1918, 20.

51. KA, VA 214b, PSA, Jaala, Sulo Nykänen 3.8.1918, 20–21. Kyseinen kuvaus liittyy todennäköisesti Maria Mäkinen teloitukseen, joka tapahtui 29.4.1918 Jaalan Uimilan kylässä. Kirjoittaja on keskustellut aiheesta Tuomas Hopun kanssa.

täneensä valkealla liinaharjaoriilla läpi kylän, jossa itkevät naiset seppelöivät hänen villin hevosensa ja sotilaat lauloivat Jääkärimarssia. Margareta Lemminkäinen tallensi tilanteen huomattavasti arkisempaan ja realistisempaan. Hän kirjoitti päiväkirjansa, että kirkonkylään saapui pieni joukko tomuisia, ahavoituneita miehiä. Lemminkäisen mukaan naiset itkivät ja huiskuttivat valkoisia liinojaan merkiksi siitä, että punaisen kumouksen päivät olivat ohi. Uudessa tilanteessa kirkonkylässä vaadittiin koston ja kuiskailtiin, että ”nyt on meidän vuoro”.⁵²

Lentävät majoittuivat Jaalaan, jonka kylät ja metsät piti puhdistaa entisistä punakaartilaisista. Tässä tilanteessa komppanian käskysuhteet muuttuivat, kun Etelä-Savon rykmentin komentaja Londén siirtyi hyökkäysjoukkojen mukana Kouvolaan ja lopulta Kotkaan, jossa hän toimi komendanttina. Huhtikuun 29. päivänä ruotsalainen kenraalimajuri Ernst Linder siirrettiin keskisen rintaman komentajaksi. Nykäsen joukot alistettiin Linderille, jolle hän raportoi ainakin toukokuun 2. päivänä.⁵³ Uudet käskysuhteet eivät muuttaneet Jaalan lentävien toimintaa tai Sulo Nykäsen valtuuksia, jotka olivat yhä erittäin laajat. Luutnantti oli Jaalan korkea-arvoisin sotilashenkilö, joka sai johtaa puhdistuksia esikuntansa kanssa ja päättää paikkakunnan asioista itsenäisesti noin kolmen ja puolen viikon ajan.

Nykänen arvioi Jaalan punakaartin syyllisyyttä raportissaan: ”Pitänee huomauttaa, että Jaalan punakaartissa ei ole ainoatakaan, joka ei olisi ollut ottamassa osaa murhaan tahi ryöväykseen yhdessä niiden Haminan ja Kotkan punaisten kanssa, jotka räyhäsivät Heinolan rintamalla. Kukapa olisi murhannut Jaalassa Eero Poterin, – – ryöstänyt Jaalan kirkon viinikellarin putoptaaksi murtaen rautaoven ja häväisten kirkkoa kiroten juodessa tynnyristä lahtarien Kristuksen verta – –, ellei juuri Jaalan petomainen punakaarti, joka villien indiaanien tavalla kantoi 2 ja useampaa pitkää punaista nauhaa hatussaan, jotka ilmoissa liehuessa antoivat sitä hirtittävemmän näyn ryöväreille.”⁵⁴ Nykäsen Jaala-

raportti paljastuu värityneeksi tälläkin kerralla. Todellisuudessa punaiset poistuivat Jaalasta tekemättä suurempia tuhoja. Luultavasti kirkon viinikellari todella ryöstettiin, vaikka Jaakko Paa-volainen on päätenyt vastakkaiseen näkemykseen.⁵⁵ Nykäsen raporttia lukiessa onkin hyvä pitää mielessä, että se on retorinen kirjoitus, joka kaunistelee tapahtumia ja pyrkii vetoamaan lukijoihin. Tämä piirre näkyy Nykäsen teksteissä myöhemmin.⁵⁶

Jaalan suojeluskunta alistettiin Nykäsen käskyaltaan niin, että kokouspöytäkirjat hyväksyttiin lentävien esikunnassa. Monet talolliset liittyivät suojeluskuntaan, jonka johtoon nousivat esimerkiksi ”sotilas- ja esikuntapäällikkö” Robert Saarinen ja ”poliisipäällikkö” Antti Lemminkäinen. Toukokuun 15. päivänä suojeluskunnalla oli 112 jäsentä, joista monet kuuluivat myös Jaalan lentäviin. Suojeluskunta ja lentävä komppania puhdistivat lähialueiden metsiä punakaartilaisista. Toukokuun 7. ja 12. päivän välillä Herransaaren vartiosto oli pidättänyt yhdeksän kaarti-laista, joista seitsemän oli lähetetty Jaalan kirkonkylään tuomittavaksi.⁵⁷

52. KA, VA 214b, PSA, Jaala, Sulo Nykänen 3.8.1918, 23–24; TA, TMT 165:477/2, muistitietokokoelma, Johanna Margareta Lemminkäisen päiväkirja 1918, 2; Seija Jalangi & Marianne Junila (2006) ’Lukittu näky – sota lapsen kokemuksena’, *Historiallinen Aikakauskirja* 104, 128–130.

53. KA, VA 214b, PSA, Jaala, Sulo Nykänen 3.8.1918, 24–27; Ernst Linder (1921) *Muistelmia Suomen vapaussodasta*, Helsinki: Otava, 221–261.

54. KA, VA 214b, PSA, Jaala, Sulo Nykänen 3.8.1918, 27–28.

55. Paa-volainen 1967, 267; SA, T 15834-5/02, vapaussotamuistelmia, Jaala, Juho Poteri 1938, 3; TA, TMT 165:477/2, muistitietokokoelma, Johanna Margareta Lemminkäisen päiväkirja 1918, 6; KA, VA 214b, PSA, Jaala, Sulo Nykänen 3.8.1918, 22–24.

56. Esimerkiksi vuonna 1940 Nykänen kertoi kuulustelija Haitille Neuvostoliiton miehittämässä Virossa, että toisinaan hän kuvasi tapahtumia vain ”kauneuden vuoksi”. ERA, PA, henkilömappi 5206, Sulo Nykäsen kuulustelupöytäkirja 9.12.1940, 36.

57. KA, VA 214b, PSA, Jaala, vartioston kirje Nykäselä 12.5.1918.

Jaalan ensimmäinen joukkoteloitus järjestettiin toukokuun 2. päivänä, jolloin ammuttiin 8 henkeä.⁵⁸ Kirkonkylässä järjestetyt teloitukset ja niihin liittyvät kuulustelut merkitsivät sitä, että väkivallan luonne muuttui. Aikaisemmin lentävät metsäsissit olivat ampuneet vastustajia tavattaessa ja hyvinkin köykäisillä perusteilla. Nämä pikatuomiot olivat liittyneet sodankäyntitapaan, jonka päämääränä oli ollut alueiden puhdistaminen ja vastustajan sotaponnistelujen häiritseminen. Väkivallan taustana oli myös se, ettei vankeja voitu aina ottaa epämääräisellä rintama-alueella.

Viralliset asiakirjat vaikenivat usein niin sanotusta ensimmäisen aallon väkivallasta.⁵⁹ Nykäsen raportti on hyvä esimerkki ilmiöstä: lentävien metsissä ampumat ihmiset eivät näy Jaalan virallisissa terroriluvuissa. Tämä satunnainen väkivalta oli yleisimmillään ennen Jaalan valloittamista ja välittömästi sen jälkeen. Alueita puhdistettiin, kun ne siirtyivät lentävien hallintaan eikä näistä teloituksista tehty kirjallisia dokumentteja, jotka näkyisivät terroriluvuissa. Esimerkiksi *Jaalan historia* -kirja ei kerro tästä väkivallasta, vaikka se pohjautuu *Suomen sotasurmat* -projektin tietokantaan. Itse asiassa ensimmäisen aallon väkivalta oli niin vaikeasti tilastoitavaa, etteivät siitä kerro edes SDP:n keräämät Jaalan terroritilastot.⁶⁰ Näitä puhdistuksia valaisevatkin lähinnä erilaiset kertovat lähteet, joita ei voi pitää hyvällä tahdollakaan luotettavina. Onkin mahdotonta sanoa, kuinka paljonko pikatuomioita lopulta jaettiin. Lienee kuitenkin selvää, ettei Jaalan valkoinen terrori alkanut vasta pitäjän valloittamisen jälkeen, vaan ainakin joitakin teloituksia toteutettiin jo ennen tätä.

Valkoisten saapuminen Jaalan kirkonkylään aloitti toisen väkivalta-aallon, jonka leimallisena osana olivat kenttäoikeudet ja joukkoteloitukset. Valkoiset perustivat kirkonkylässä sijaitsevaan Liikasen kaupan saliin kenttäoikeuden. Oikeutta johtivat muutamat Jaalan talolliset yhdessä Nykäsen kanssa: uudessa tilanteessa punaisia ei yleensä ammuttu ilman näytösluontoisia tutki-

muksia, vaan ensiksi istuttiin oikeutta ja vasta tämän jälkeen julistettiin tuomio. Kuolemantuomiot pantiin täytäntöön joukkoteloituksina. Tässä väkivallasta kertovat useahkot lähteet, ja se on osin hyvin dokumentoitua.

Kymmenet Jaalan punakaartilaiset olivat päätyneet Kouvolaan, jossa heidät oli suljettu vankileirille. Vankilan komendantti viestitti Nykäselälle, että tämän oli valittava nelihenkinen lautakunta ja lähetettävä se Kouvolaan vapauttamaan syyttömästi vangitut. Nykänen matkusti itse Kouvolaan, josta hän kuljetti punaisia Jaalaan tutkittavaksi.⁶¹ 23-henkinen vankijoukko saapui Jaalaan helatorstaina eli toukokuun 9. päivänä. Vangit vietiin Liikasen saliin kuulusteluihin, joiden jälkeen viisi heistä erotettiin muusta joukosta. Jäljelle jääneet 18 vankia tuomittiin kuolemaan ja passitettiin telotettavaksi. Tässä ryhmässä ammuttiin punakaartin päällikkö Juho Seppälä. Vielä samana päivänä Seppälän kihlattu, Ida Seppälä, haettiin joko kotoaan tai vankilaksi muutetusta ladosta ja ammuttiin Paljaankallionmäellä. Teko herätti kauhua varsinkin sen takia, että Idan väitettiin olleen viimeisillään raskaana. Tämän lisäksi Juho Seppälän äitiä kuulusteltiin ”suurena punakaartin kannattajana”, mutta lopulta hänet säästettiin tuomiolta.⁶² Helatorstain

58. Paavolainen (1967) 266.

59. Siltala (1993) 222; Siltala (2009) 331; Ylikangas (2005) 116.

60. TA, vuoden 1918 arkisto, terroritilastot, Jaala.

61. Paavolainen (1967) 265–266; SA, VA 214b, PSA, Kouvolaan kasarmin komendantin viesti, jossa Nykäsen merkintä, 5.5.1918. Samana päivänä Kouvolaan vankileiriltä myös vapautettiin jaalalaisia vankeja. SA, PK 1220/1, Jaalan suojeluskunta, vapautumistodistukset.

62. KA, VA 214b, PSA, Jaala, todistus Heleena Näsistä, ei päiväystä; Salminen 2004, 252, liite 12. Jaalan lentävien papereita kannattaa verrata myös muistitietoon, vaikka tämä aineisto onkin yleensä hyvin epäluotettavaa: *Kouvolan Sanomat* 31.5.1998, ”Jaalan sota päättyi lahtaukseen”; TA, TMT 175:566/1, muistitietokokoelma, Tauno Salo 1968, 25–26; TA, TMT 166:495/2, muistitietokokoelma, Yrjö Tuominen 1968, 3.

joukkoteloituksessa ammuttiin myös Matti Lehtinen syytettynä Erik Poterin murhasta. Teloituspaikka oli symbolisesti tärkeä, sillä Lehtinen ja ainakin osa muista vangeista ammuttiin ja haudattiin Poterin pellolle. Teloituksen jälkeen Nykänen varmisti tuomittujen kuoleman ampumalla heitä käsiaseella päähän.⁶³

Helatorstain väkivalta sai hurmoksellisia ja itsetarkoituksellisia muotoja. Vuosikymmeniä myöhemmin pakkotyöhön tuomittu Tauno Salo jopa väitti, että 9. päivänä olisi ammuttu myös toinen 18-henkinen vankijoukko, johon olisi kuulunut sekä miehiä että naisia.⁶⁴ Hyvin todennäköisesti väite ei pidä paikkansa, vaikka helatorstaina ammuttiin myös muita kuin Kouvolasta haettuja vankeja: esimerkiksi Herransaaren vartiosto otti kiinni ja kuulusteli Juho Heliniä toukokuun 9. päivänä. Helin oli itsellinen, joka oli liittynyt punakaartiin vapaaehtoisena. Vartiosto totesi hänen kantaneen asetta ja osallistuneen muun muassa ”potaattivarkauteen”, minkä takia Helinin lähetettiin kirkonkylän esikuntaan saamaan ”ankarimman rangaistuksen”.⁶⁵ Helin ammuttiin samana päivänä Jaalan kirkonkylällä.

Kenttäoikeudessa vankeja kuulusteltiin ja heidän rikoksistaan kerättiin todisteita. Oikeuden jäsenet olivat kiinnostuneita erityisesti siitä, olivatko syytetyt olleet mukana suoranaississa ryöstöissä tai punakaartin toteuttamissa ruokatakarikoissa. Myös sitä pidettiin raskauttavana, jos syytetty oli liittynyt vapaaehtoisesti kaartiin. Syytettyjen kuulustelut ja kuulemiset eivät kuitenkaan merkinneet sitä, että kyseessä olisi ollut puolueeton ja avoin oikeusistunto. Luutnantti Nykänen oli saanut paikallisilta apua ja koonnut listan Jaalan 189 vapaaehtoisesta kaartilaisesta. Tämän luettelon yläreunaan hän oli kirjoittanut: ”Kolme ristiä tarkoittaa, että olen allekirjoittanut kuolemantuomion.”⁶⁶ Luettelo oli ennakkosuunnitelma, Nykäsen sanoin proskriptiolista, jossa Nykänen määräsi kuolemantuomion yhteensä 70 kaartilaiselle ennen kuin oikeus oli käsitelty syytettyjen asiaa tai edes tavoittanut syytettyjä.⁶⁷ Voidaankin sanoa, että

Jaalassa esitettiin näytelmä, jolla oikeutettiin mielivaltaista väkivaltaa. Näytelmä muistutti oikeusistuntoa todistuslausuntoineen ja tuomareineen, vaikka se todellisuudessa oli oikeuden irvikuva.

Marko Tikka esittää väitöskirjassaan, että useat kenttäoikeudet edustivat aikakauden parasta mahdollista oikeutta. Tikan mukaan tuomarit eivät yleensä langettaneet tuomioitaan tunteella, vaan he harkitsivat tapauksia ja perustivat päätöksensä todellisiin rikoksiin. Näin oikeus toteutui, eikä sotilaallista tarvetta ylittävää väkivaltaa juuri ollut.⁶⁸ Jaalassa tapahtumat eivät kuitenkaan menneet näin, vaan pitäjässä toteutettiin laskelmoitu sotilaallinen ja poliittinen puhdistus kenttäoikeuden avulla. Jaalan väkivalalle oli leimallista, että talolliset tappoivat tilattomia ja työmiehiä.⁶⁹ Tuomioita jaettiin kevyin perustein, hillittömästi ja nimenomaan tunteella. Mitä ilmeisimmin ääneen lausumattomana periaatteena oli lyödä punakaartia ja koko työväenliikettä niin kovaa, ettei se enää voisi muodostua uhkaksi sodan voittajille. Tässä suhteessa Jaalan tapahtumat muistuttivat esimerkiksi Venäjän sisällissodan terroristotaa, jonka molemmat osapuolet toteuttivat mitä moninaisimpia

63. *Kouvolan Sanomat* 31.5.1998, ”Jaalan sota päättyi lahtaukseen”. Toinen suosittu teloituspaiikka oli liskolan pelto. Pelloille haudattuja vainajia siirrettiin kirkkomaalle jatkosodan jälkeen.

64. TA, TMT 175:566/1, muistitietokokoelma, Tauno Salo 1968, 25–26.

65. KA, VA 214b, PSA, Jaala, Juho Helinin kuulustelu 9.5.1918.

66. KA, VA 214b, PSA, Jaala, luettelo Jaalan vapaaehtoisista punakaartilaisista.

67. KA, VA 214b, PSA, Jaala, luettelo Jaalan vapaaehtoisista punakaartilaisista; Paavolainen (1967) 262–268.

68. Tikka (2004) 291, 326, 382; Tikka (2006) 138, 154–157; Ylikangas (2005) 115–119.

69. Esimerkiksi valtaosa 9. päivänä helmikuuta ammutuista oli ammatiltaan sekatyömiehiä. Lisäksi mukana oli muun muassa käsityöläisiä ja torppareita. Katso esimerkiksi: TA, vuoden 1918 arkisto, terroristilastot, Jaala. Vertaa myös: Siltala (2009) 339.

julmuuksia sillä verukkeella, että ne musersivat vastapuolen toimintaedellytykset fyysisesti ja psyykkisesti.

Muun muassa Daniel Chirot ja Clark McCauley ovat esitelleet kiinnostavia ajatuksia siitä, miten joukkomurhat ja puhdistukset ovat mahdollisia, vaikka useimmat ihmiset kammoksuvat väkivaltaa ja erityisesti sen äärimuotoja. Heidän mukaansa ihmisyyhteisöt ovat keksineet mitä erilaisimpia tapoja ritualisoida väkivaltaa ja etäännyttää itsensä julmuuksista.⁷⁰ Jos ajatusta sovelletaan Jaalaan, se näyttäisi tarkoittaneen kenttäoikeuden perustamista. Lienee jopa todennäköistä, ettei Nykäsen johtama puhdistus olisi ollut mahdollinen, ellei siitä olisi tehty kenttäoikeuden avulla järjestelmällistä ja kaavamaisista näytelmää. Kun rikoksenteijöiksi miellettyjä punakaartilaisia ja heidän liittolaisiaan tuomittiin rituaalimaisissa oikeudenkäynneissä, se vastasi useiden jaalalaisten oikeudentajua ainakin siinä määrin, että puhdistus saattoi tapahtua.

Häikäilemätön ja poliittisen puhdistuksen piirteitä saanut terrori herätti myös inhoa ja vastenmielisyyttä. Esimerkiksi Jaalan kirkkoherran kerrotaan soittaneen Kouvolaan ja pyytäneen, ettei vankeja enää annettaisi Jaalan lentäville, koska heidät kaikki ammutaan. Valitukset ja passiivinen vastarinta hankaloittivat puhdistusta, mutta eivät estäneet sen jatkumista, sillä Jaalan lentävät matkustivat Kouvolaan tutkimaan vankeja. Tismalleen samalla tavalla toimivat useat muutkin Kymenlaakson lentävät osastot ja suojeluskunnat, jotka matkasivat Kouvolaan ja pyrkivät jaottelemaan vankileirille sullottuja vankeja syyllisiin ja vähemmän syyllisiin. Muutama Nykäsen johtamat Jaalan lentävät olivat Kouvolassa ainakin toukokuun 13. päivänä, jolloin vankileirillä ammuttiin yhdeksän jaalalaiskaartilaisista.⁷¹

Kouvolan vankilan ja Jaalan kirkonkylän joukkoteloitusten rinnalla oli myös yksittäistä väkivaltaa. Esimerkiksi niin sanotulla Lammin suoralla ammuttiin muutamia punakaartilaisia. Toukokuun jälkipuoliskolla väkivalta kuitenkin

laantui ja muuttui satunnaisemmaksi. Rauhoittuminen ei tosin johtunut Nykäsestä, joka oli valmis jatkamaan puhdistusta. Toukokuun 18. päivänä Jaalan esikunta sai kirjeen seitsemältä Haminaan paenneelta punaiselta ”hevosmieheltä”, jotka pyysivät päästä Jaalaan tutkittavaksi. Nykänen ei tuntenut armoa vaan merkitsi kirjeen perään lakonisesti ”ammutaan”. Vangeilla oli kuitenkin onnea, sillä heitä ei siirretty Jaalaan.⁷²

Toukokuun lopulla Helsingin Sanomat kertoi Jaalan tilanteesta lyhyessä Sopimatonta käytöstä -jutussa. Kirjoituksessa kuvailtiin Nykäsen ja paikallisen nimismiehen riitoja sekä valitusta, joka Nykäsestä oli tehty maaherralle.⁷³ Jaalassa puhjenneet kiistat kuvasivat hyvin sitä, että lentävä osasto oli muuttunut tarpeettomaksi sen jälkeen, kun metsät oli putsattu kaartilaisista ja vanha järjestys palautettu. Tämä ei varsinaisesti ilahduttanut valtaansa kiintynyttä Nykästä, jonka oli kuitenkin pakko tunnustaa tosiasiat ja lakauttaa osastonsa toukokuun 24. päivänä.

70. Chirot & McCauley (2008) 66–67, 113. ”On vaikea tapaa joutumatta muistutetuksi siitä, että on itsekkin elävä olento matkalla kohti kuolemaansa, ja kyetäkseen joukkomurhaan on jollain tapaa ritualisoitava se ja etäännyttävä itsensä siitä, mitä on tekemässä. Toisaalta kukin yhteisö on keksinyt keinot tehdä juuri näin, laillistanut tappamisen tietyt muodot ja tarvittaessa ritualisoinut ne tehdäkseen sotimisesta hyväksyttävää.” Näin toimimalla ”välytään samaistumasta uhreihin”. Katso myös: Paul Rozin & Jonathan Haidt & Clark McCauley (2000) ’Disgust’, teoksessa Michael Lewis & Jeanette M. Haviland-Jones (toim.) *Handbook of Emotions*, New York: Guilford Press.

71. Salminen (2004) 252, liite 12; Seppä 1992 (21); Turunen (2005) 227, 254, 259. Joitakin jaalalaisia oli teloitettu jo aiemmin Jaalassa. Katso vankileirien puhdistuksista myös esimerkiksi: Roselius (2007) 254–267; Siltala (2009) 336, 339.

72. KA, VA 214b, PSA. Jaala, hevosten kirje, jossa Nykäsen merkintöjä, 18.5.1918.

73. *Helsingin Sanomat* 26.5.1918, ”Sopimatonta käytöstä”. Siitä ei ole varmuutta, aiheuttiko valitus joitakin toimenpiteitä.

Sodan jälkeen

Sisällissodan päätyttyä Nykänen poistui Jaalasta matkustaakseen Vienan Karjalaan, jossa hän liittyi Malmin piskuisen heimosotaretkikuntaan. 23-vuotias nuori mies oli innostunut heimoaatteesta ja osallistui uhkarohkeille tiedusteluretkille. Myöhemmin Nykänen sotkeutui suomalaisaktivistien salahankkeisiin, joiden siivellä hän päätyi moniin vastuullisiin tehtäviin. Hän pääsi muun muassa Tarttoon johtamaan suurisuuntaista tiedusteluosastoa Viron vapaussodassa ja vakoilemaan valkoisia venäläisemigrantteja Suomen yleisesikunnan laskuun. Vuoden 1920 alussa ”majuri Nykänen” oli Puolassa, jossa hän komensi valkoemigranttien tiedustelu- ja sabotaasiosastoa Puolan ja Neuvosto-Venäjän sodassa.⁷⁴

Venäjän sisällissodan päätyttyä sotaveteraani Nykänen asettui Tallinnaan, jossa hän oli löyhässä yhteydessä Suomen tiedusteluviranomaisiin, otti Viron kansalaisuuden ja meni naimisiin. Oman kertomuksensa mukaan hän ei halunnut palata Suomeen, koska pelkäsi työläisten kostoa. Nykänen elätti itsensä ainakin julkaisemalla muistelmia, isänmaallisia ja äärioikeistolaisia teoksia sekä kankaiden valmistusta ja historiaa käsitteleviä kirjoja. Kirjailija Nykänen näyttäisi tekstiensä perusteella jopa säälineen Neuvosto-Venäjän työläisiä, joiden hän uskoi vihaavan bolševismia sydämensä pohjasta. 1930-luvulla Nykänen organisoi Viron tekstiilitehtaiden nuorten teknisten toimihenkilöiden ammattiliittoa ja toimi sen sihteerinä.

Kun Neuvostoliitto miehitti Viron, Nykäsen elämä mullistui. Turvallisuuspoliisi pidätti Nykäsen marraskuun 30. päivänä vuonna 1940 Tallinnassa. Noin kolme kuukautta kestäneen kuulustelu- ja oikeusprosessin päätteeksi Sulo Nykänen tuomittiin ammuttavaksi sillä perusteella, että hän oli tukenut vastavallankumousta Venäjän sisällissodassa ja avustanut kansainvälistä porvaristoa sekä syyllistynyt terrorismiin vuosina 1917–1921. Tämän jälkeen anelut tai epätoivoiset vastalauseet eivät auttaneet, ja elämäntapa-

aktivisti ammuttiin Tallinnassa huhtikuussa vuonna 1941.⁷⁵

Rationaalista ja irrationaalista väkivaltaa

Sulo Nykäsen elämäkerrasta voidaan päätellä, että Nykänen oli omalle aikakaudelleen tyypillinen fanaattinen nationalisti ja radikaali, jonka väkivaltaisuutta ja ylilyönnejä voidaan selittää myös aikakauden ilmapiirillä ja ihanteilla. Nämä arvot yhdistävät Nykäsen moniin tiukkaa antibolševismia ja hyökkäävää idänpolitiikkaa kannattaneisiin aktivisteihin ja upseereihin. Sulo Nykänen lieneekin hyvä esimerkki radikalisoituneesta, mutta sivistyneestä ihmisestä, joka syyllistyi äärimmäisiin julmuuksiin sisällissodassa – vuonna 1918 samanlaisia hahmoja riitti monelle paikkakunnalle.

Lutnantti Sulo Nykänen oli poikkeus erityisesti siinä mielessä, että hän dokumentoi väkivaltaa ja kirjoitti rehvakkaasti kokemuksista, joista yleensä vaiettiin.⁷⁶ Normaalisti Nykäsen tapaiset teloittajat ymmärsivät olla hiljaa väki-

74. SA, heimosota-arkisto (HSA), Malmin retkikunta, Malm 8, Emil Riihihahon päiväkirja 18.6.1918; ERA, PA, henkilömappi 5206, Sulo Nykäsen kuulustelupöytäkirja 7.12.1940, 29–30; Mainio (2007) 59–70. Ks. myös: The National Archives (TNA), Lontoo, War Office (WO) 157/1215, majuri Bataillardin kirjoittama kirje Sulo Nykäsen ja Toivo Vihavaisen saapumisesta Vienan Kemiin 16.9.1918, 1–4; ERA, PA, henkilömappi 5206, Sulo Nykäsen kuulustelupöytäkirja 9.12.1940, 33–36; KA, Karl Verner Cajanuksen kokoelma, 1, saapuneet kirjeet, lutnantti Ragnar Heikelin kirje Cajanukselle 16.12.1918; Mainio (2007) 59–105; Nevakivi (1970) 124–127, 130–131.

75. ERA, PA, henkilömappi 5206, Sulo Nykäsen kuulustelupöytäkirja 30.11.1940–8.5.1941; SA, HSA, Viron vapaussota, emissariaatti, F1, luettelo tiedusteluosaston työntekijöistä; Koski-Nykänen (1932) 9, 20, 23, 25, 67, 69; Mainio (2007) 59–105.

76. Tämä piirre näkyi Nykänessä myöhemminkin. Esimerkiksi Viron sisällissodan tiedustelutoiminnasta kertovat lähteet ovat hävinneet lähes tyystin, mutta Nykäsen Tartossa johtaman eteläisen alueen tiedusteluosaston arkisto on tallessa Kansallisarkiston Sörnäisten toimipisteessä.

valtakokemuksistaan eivätkä myöskään säilyttäneet dokumentteja, jotka todistivat kiistattomasti heidän osallisuutensa väkivaltaan. Saattaa olla, että jos Nykäsen tapaisia – historian tuomion suhteen itsesuojeluvaistottomia – teloittajia olisi ollut enemmän, käsityksemme sisällissodan väkivallasta olisi erilainen kuin se on tällä hetkellä. Tämä johtuu siitä, että Nykäsen paperit antavat kaunistelemattoman kuvan sisällissodan poliittisesta väkivallasta ja sen perusteista.

Jaalan tapahtumat muistuttivat suunnitelmallista sotilaallista ja poliittista puhdistusta, jollaisia on koettu monina historian eri ajanjaksoina hyvin erilaisissa ihmisyyhteisöissä. Pitäjässä toteutettiin koruton terrorikampanja, josta vastasivat lentävän osaston ja suojeluskunnan nokkamiehet. Kyse ei kuitenkaan ollut paikallisesta puhdistuksesta sanan varsinaisessa merkityksessä, vaan Sulo Nykäsen johtama Jaalan ”kuolemanpartio” oli kiinteä osa valkoisen armeijan sotataktiikkaa ja rankaisukoneistoa, jonka tehtävänä oli vastarinnan murskaaminen ja vihollisen lannistaminen. Jos asiaa ajatellaan sodan logiikalla, lentävä osasto onnistui tehtäväänsä erinomaisesti ja jopa paremmin kuin valkoisen armeijan johto oli uskaltanut toivoa. Jaalan punaiset kapinalliset murskattiin niin armotomasti, etteivät sen kannattajat kyenneet haastamaan paikallista hegemoniaa vuosikausiin.

Terrorin ylhäältä ohjattua onnetta korostaa kaksi piirrettä. Ensinnäkin toisin kuin muutamissa tutkimuksissa on arveltu, Nykästä ei rangaistu Jaalan terrorin johtamisesta sisällissodan jälkeen. Itse asiassa tapahtui päinvastoin: hänet palkittiin lentävien johtamisesta neljännen luokan vapaudenristillä soljen ja miekan kera.⁷⁷ Toiseksi Jaalan terrori ei lopulta ollut ennenkuulumattoman raakaa, jos sitä verrataan pitäjän lähialueiden tapahtumiin. Monissa Jaalan naapuripiirien kaupallisissa ja teollisissa keskuksissa järjestettiin samantapaisia tai vielä kylmäverisempiä puhdistuksia ensin punaisten ja sitten valkoisten johdolla. Niitä eivät yleensä toteuttaneet epävaakaat kostonenkelit, vaan hyvinkin ta-

valliset ja kaikin puolin kunnialliset kansalaiset, jotka uskoivat olevansa lain ja järjestyksen asialla. Esimerkiksi Kouvolan vankileirillä sekä Kymintehtaan ja Voikkaan tehtailla järjestettiin laskelmoituja puhdistuksia ja joukkoteloituksia, joita motivoivat punaisten tekemät murhat ja ryöstöt sekä taktiset laskelmat.⁷⁸

Vaikka rationaalinen väkivalta oli ratkaisevassa roolissa Jaalassa ja sen lähialueilla, se ei ole koko totuus tapahtumista. Jaalassa ei tehty yksinomaan rationaalista puhdistusta, vaan terrori näyttäisi saaneen myös hallitsemattomia muotoja. Toisin sanoen vaikka kyse oli laskelmoidusta väkivallasta, sisällissota synnytti teloittajissa myös sellaisia voimia, jotka eivät olleet rationaalisia ja hallittuja. Näkemys saattaa tuntua itseltään selvältä, mutta se ei ole sitä. Yllättävän monet historiantutkijat ovat yhdistäneet Suomen sisällissodan väkivallan niin rationaaliseen ihmiskäsitykseen, etteivät siihen ole aina mahtuneet mukaan väkivallan irrationaaliset puolet. Useat tutkijat ovat jopa nähneet suurta vaivaa todistaakseen, ettei kumpikaan tai jompikumpi Suomen sisällissodan osapuolista syyllistynyt lainkaan järjettömään, sadistiseen väkivaltaan.⁷⁹

Ajatus yksinomaan hallitusta ja kontrollidusta väkivallasta on jyrkässä ristiriidassa sen

77. SA, kunniamerkkivaliokunta, kortisto 148, Nykänen, Sulo, päätös 4440, 28.3.1919.

78. Martti Favorin (1983) *Mäntyharjun historia II*, Mikkelin: Mäntyharjun kunta, 236–239; Aimo Halila (1966) *litin historia II*, Lahti: litin kunta ja seurakunta, 635–636; Paavolainen (1967) 122, 166, 172, 174, 182; Julius Polin (1928) *Kymintehtaitten suojeluskunnan osuus Suomen vapaussodassa*, Kouvolan, 154–155; Turunen (2005) 245–260. Muita Jaalan lähetyillä sijaitsevia suurempia teloituspaikkakuntia olivat esimerkiksi Mäntyharjun rintama-alueet, Lahti ja Nastola. Myös litissä toteutettiin puhdistuksia.

79. Esimerkiksi Juha Siltala on kirjoittanut tutkijoiden kyvyttömyydestä tunnistaa irrationaalista tuhoavuttua henkilöissä, jotka normaalioloissa ovat ajaneet asiaansa rationaalisesti. Siltalan sanoin ”tuhoaminen saa sisällissodassa itsetarkoituksellista luonnetta, eikä tätä piirrettä voi ideologisesti aidata vain johonkin ryhmään”. Siltala (1993) 224.

kanssa, mitä tiedetään tapahtuneen monissa muissa sisällissodissa ja puhdistuksissa. Jaalan väkivallasta säilyneet dokumentit ovatkin hyvä muistutus siitä, että terroriin vaikuttivat myös erilaiset primitiiviset tunteet ja mielihalut. Sodan ja sitä edeltäneiden levottomuuksien aiheuttama järkytys, sosiaaliset jännitteet, kostonhalu ja jonkinlainen tuhoamisvietti selittänevät ainakin osan Jaalan terrorin hillittömimmistä ja summittaisimmista muodoista. Ihmisen pimeä puoli oli ikään kuin tulinen mauste keitossa, jonka valkoisen armeijan sodanjohto ja luutnantti Nykänen olivat valmistaneet laskelmoidun sotilaallis-poliittisen puhdistuksen raaka-aineista.

Kuten viime vuosina ilmestynyt tutkimuskirjallisuus on osoittanut, Jaala ei ole ainoa paikkakunta, jossa valkoista tai punaista terroria on selitetty liiaksi poikkeuksellisella yksilöllä. Myyt-

ti hulluista pyssymiehistä luotiin sisällissodan jälkeen. Sen avulla sisällissotaan ajautunut maa pesi kätensä terrorista ja siirsi ilmiön pienen erityisryhmän syyksi.⁸⁰ Karikatyyrimäinen käsitys on vaikuttanut aina viime vuosiin saakka myös historiankirjoittajien käsitykseen sisällissodan väkivallasta. Näkökulman muuttuminen on merkinnyt sitä, että jopa Jaalan pyövelin – yhden sisällissodan pahimman teloittajan – johtamaa puhdistusta voidaan tarkastella osana aikakauden ihanteita, poliittista kamppailua ja sotilaalista strategiaa sekä ihmiselle tietyissä olosuhteissa tyyppillistä käyttäytymistä.

80. Roselius (2007) 320–328; Siltala (2009) 10, 337; Tikka (2009) 228–229; Turunen (2005) 245–255.